

Musik og teologi – hvad har de med hinanden at gøre? Om baggrunden for initiativet *Forum Musik-Teologi* i Danmark

---

Av Helle Christiansen

---

udstjenesten kommunikerer i tegn, særligt i symboler. Kommunikationen lodret fra Gud til mennesker giver afsæt til kommunikationen vandret fra menneske til menneske. Tegnet er trefoldigt – tegn på noget for nogen – og henviser til en virkelighed udover den, der umiddelbart kan aflæses i adfærd, tekst, tonesammenstilling etc. I det liturgiske tegnsprog aflæses ord som tegn, idet ordene henviser til noget uden for ordene selv. Vand, brød og vin er tegn, som er bærere af en anden virkelighed end den fysiske. Kropsbevægelserne er tegn i kors og velsignelsestegn, i foldede hænder, i knælende, siddende eller stående stilling, i lytten og sang. Musik er tegn, der viser hen til ord, begreber og følelser.

Tegns afsendelse og modtagelse er et fælles vilkår og en fælles mulighed for alle deltagere i en kommunikation, også i gudstjenesten, men præst og organist må umiddelbart opfattes som dem, der på gudstjenestens vandrette plan har udspillet i afsendelsen af tegn. Det gælder derfor som præst og organist om at være bevidst om den gode kommunikation. For at en kommunikation overhovedet kan lykkes, må vi regne med, at afsender og modtager forbinder nogenlunde det samme ved tegnet. Opdyrkelsen af dette tegnkendskab er et nødvendigt redskab for at kunne indgå i gudstjenestens tegnkommunikation på en meningsgivende måde. Den liturgiske dannelse som udviklingsprojekt betyder at ”knække koderne” til stadig større, men aldrig færdig forståelse af gudstjenesten som mødested mellem Gud og mennesker.

I første række må præst og organist sammen udpege den mængde af kommunikative tegn, som skal være afsæt for gudstjenestens udførelse og i et tæt samarbejde bedømme den kommunikative virkning af de valgte tegn, så at menighedens deltagelse fremmes og ikke hindres.¹

---

¹ Se hertil de indledende afsnit og litteraturliste i Brinth/Christiansen, *Højmessens i Den Danske Folkekirke*, København 1999.

Til at inspirere præster og organister i dette aldrig færdige arbejde skal samtalerne i ”*Forum Musik-Teologi*” tjene.

Med udgangspunkt i den helhed af musik-teologi og teologi-musik, der danner baggrund for tilrettelæggelsen af enhver gudstjeneste, og med ønsket om, at de to faggrupper – teologer og kirkemusikere – må blive stadigt bedre til at tale sammen om den centrale opgave at tilrettelægge hver eneste gudstjeneste ud fra en helhedsopfattelse, hvor ordet i alle dets former, også i musikalsk klædedragt, må forkyndes, stiftede en initiativgruppe bestående af teologer og organister i 1996 *Forum Musik-Teologi*.

Forum Musik-Teologi blev organiseret så fladt, som det er muligt, når man også som forening skal have mulighed for at søge tilskud fra fonde. Økonomien i foreningen hviler på medlemsbidrag og fondstilkud til enkelte arrangementer. *Forum Musik-Teologi* overvejer for øjeblikket en mere formel tilknytning til en af Den Danske Folkekirkes uddannelsesinstitutioner.

Med baggrund i erfaringer fra en styrket undervisningsmæssig forbindelse mellem pastoralseminarierne og konservatorierne ønskede *Forum Musik-Teologi* at danne ramme om samtale, gensidig orientering om og fremlæggelse af studier og igangsætning af tværfaglige projekter. Åbningsmødet d. 15. april 1997 havde overskriften ”Musik, teologi og kultur – hvad har de med hinanden at bestille?” og rummede debat mellem musikere og teologer om dette felt.

Der blev samtidig indbudt til deltagelse i fire arbejdsgrupper:

1. Om salmemelodiers forskellige kvaliteter – musikalske og teologiske
2. Gudstjenesten som musikalsk form
3. Bibelsk poesi og prosa sat i musik til gudstjenestelig brug
4. Kunst og kirke.

Andre arbejdsgrupper tilføjes efter forslag fra deltagerne.

Hvert år arrangeres årsmøde med generalforsamling 3. påskedag. Følgende emner har været behandlet:

1998: Kirkens sprog.

Arkitekt Allan Havsteen Mikkelsen: Kirkens sprog set fra arkitektens vinkel.

Liturgisk aftensang

Dr. phil. Leif Ludwig Albertsen: Kirkens sprog

1999: Kirkekor.

Biskop Jan Lindhardt: Korets plads i gudstjenesten

Organist Mads Bille: Korets plads i gudstjenesten.

Koncert med Christianskirkens drengekor

2000: Kan man høre tiden?

Foredrag ved arkitekt Johannes Exner og komponist Karl Aage Rasmussen.

Koncert med organist Jane Laut

Ved den debat, der følger efter foredragene, kommer ganske aktuelle problemstillinger i den kirkelige praksis hos præster og organister til orde.

Årsmødet d. 17.4. 2001 havde tre indlæg: Dr. phil. Erik A Nielsen: ”Kun-

sten i kirken". Oplægget kommenteredes af biskop Niels Henrik Arendt, der fortsatte med sit indlæg: "Årtotusindfondens musikalske udspil". Årtotusindfonden var en ad hoc fond til fremme af kulturskabelse med anledning i årtusindskiftet. Dette udspil omfattede bl.a. bestilling af tre orgelstykker til opførelse i Jelling kirke ved markeringen 1. søndag i advent 2000 af det ny årtusind. Ved Jelling kirke står runestenen, som kaldes "Danmarks dåbsattest". Kompositionerne er: Erik Højsgaard, *Tre små stykker*, Pelle Gudmundsen-Holmgreen, *Der er så favrt i Jelling at hvile* og Anders Brødsgaard, *Gobelin*. Denne musik spillede som afslutning på årsmødet af organist Carsten Popp i Vejleå Kirke, Ishøj ved København.

"ALT HAR GUD ORDNET EFTER MÅL, TAL OG VÆGT" (SALOMOS VISDOM KAP. 11, 21)

Det er en påstand om moderniteten, at mennesker anno 2001 i vesten lever i tiden uden at tilkende tiden nogen mening. At tiden opfattes som et planløst og formålsløst fysisk vilkår, som ikke kaster nogen som helst betydning af sig, og som man ikke kan måle, hverken fysisk eller eksistentielt. For at udholde denne meningsløshed kryber mennesker ned i lommer af småmening i forhold til livets tilskikkelser: "det skulle nok være sådan, der er nok en mening med det, det er bedst sådan". Eller vi springer bungeejump i det postpostmoderne i forventning om, at betydninger kan vælges både højt og lavt og dog nå sammen til en helhed.

Kristendommen forkynder tid, der gør en forskel. Der er et fast punkt, som enhver må forholde sig til. "Tiden er inde, Guds rige er kommet nær, omvend jer og tro på evangeliet" (Markusevangeliet 1,15). Det er Jesu præsentation af sit budskab. Tiden er inde. Der er en begyndelse og en midte og en afslutning i tid. Guds tid og menneskers tid er sammenfaldende: skabelse, inkarnation, fuldendelse, og udfra disse punkter orienterer tiden sig. Det er dette, der fejres i gudstjenesten. Liturgisk tid sætter ind i den betydningsløse tid med et tidspunkt, der samler betydning i sig og som et prisme kaster den koncentrerede betydning tilbage på tidens forløb.

I gudstjenestens forkyndelse i ord og musik er tid betingelse, udgangspunkt og slutmål. Teologien sætter den opfyldte Kristustid ind som vilkåret i tilværelsen og omdrejningspunkt for al forståelse. Musikkens væsen er at gengive tid i lyd. Med nodeværdier og taktstreger skabes et billede af fyldt tid, som bringes til lyd i tid. Den opfyldte tid klinger i gudstjenestens NU. Her falder musik og teologi sammen i væsen og virkning.

Hvordan måler vi tiden? I kirken måles tiden i "høje tider". Perspektivet sættes for tidens forløb af de hellige fortællinger. I ord og musik indlejret i ritualets faste former åbner gudstjenesten rum for en transformation af tiden fra at være tid uden mål til at være målbar og målsøgende tid.

"GOTTES WORT WILL GEPREDIGT UND GESUNGEN SEIN" (MARTIN LUTHER)²

Med sit forord til Das Babstsche Gesangbuch 1545 sætter Martin Luther gudstjenestemusikken ind i en bekendelsesmæssig forståelse, som understreger den ganske bogstavelige enhed af musik og teologi i evangelisk gudstjenestefejrning: den modtagne retfærdiggørelse af tro virker det glade hjerte, der kan synge med lyst, ja ikke kan lade være med det. Og tilsvarende: den, der ikke deltager i lovsangen, beviser med sin ulyst og manglende glæde, at han/hun ikke har modtaget troens gave i Jesus Kristus.

Efter nemlig at have forkastet offertjenesten i Det Gamle Testamente som menneskeværk fremhæver Luther den nytestamentlige gudstjeneste:

Also ist nu im newen Testament ein besser Gotts dienst, dauon hie der Psalm sagt, Singet dem HERRN ein newes lied, Singet dem HERRN alle welt. Denn Gott hat unser hertz unn mut frölich gemacht, durch seinen lieben Son, welchen er für uns gegeben hat zur erlösung von sunden, tod und Teuffel. Wer solchs mit ernst gleubet, der kans nicht lassen, er mus frölich und mit lust dauon singen und sagen, das es andere auch hören und herzukomen. Wer aber nicht dauon singen unn sagen wil, das ist ein zeichen, das ers nicht gleubet, unn nicht ins new fröliche Testament, Sondern unter das alte, faule, unlustige Testament gehöret.³

Gudstjenestens musikalske udtryk er bekendelsesudtryk og derved også mission. Menigheden skal synge, for at andre også skal komme til troen.

At sangen konstituerer menigheden som sand menighed formulerer Karl Barth således:

Das die Gemeinde und ihre Versammlungen konstituierende Lob Gottes will eben auch verpflichtend und verbindlich und also l a u t ausgesprochen – es will, wenn es hoch kommt (und es will doch immer wieder hoch kommen) gemeinsam gesungen sein. Die christliche Gemeinde singt. /.../ Das kann und muss man mit Sicherheit sagen: eine Gemeinde, die nicht sänge, w ä r e gar nicht Gemeinde./.../ Das Lob Gottes, das im Gemeindegang seine konkrete Spitze hat, ist eine von den unentbehrlichen G r u n d f o r m e n des Dienstes der Gemeinde.⁴

² "Guds ord vil prædikes og synges" (Martin Luther, *Fastenpostille* 1525, WA Bd 17 II, side 120).

³ "Altså er der nu i Det Nye Testamente en bedre gudstjeneste, om hvilken salmen siger: Syng Herren en ny sang, syng for Herren al jorden. *For Gud har gjort vort hjerte og mod glad ved sin kære søn, som han har givet for os til frelse fra synd, død og djævel. Den, som tror dette, kan ikke andet – han må være glad og synge og tale med lyst om det, så at andre kan høre det og komme til det. Men den, som ikke vil synge og tale om det – det er et tegn på, at han ikke tror det og ikke er i det glædelige Ny Testamente, men hører til i det gamle, falske, ulystige Testamente.*" (f.o.) Det her kursiverede afsnit gengives på dansk i Thomissøns salmebog 1569.

⁴ "Den lovprisning af Gud, som konstituerer menigheden og dens forsamlinger, forlanger netop at blive udtalt forpligtende og bindende og altså højt – den forlanger, når det kommer højt (og det vil jo til stadighed komme højt) at blive sunget i fællesskab. Den kristne menighed synger./.../ Det kan og må man med sikkerhed sige: En menighed, der ikke sang, ville ikke være nogen menighed./.../ Den lovprisning af Gud, som har sit konkrete højdepunkt i menighedssangen, er en af de uundværlige g r u n d f o r m e r i menighedens tjeneste." (f.o.) Karl Barth, *Kirchliche Dogmatik* IV/3, Zürich 1960, side 993-994.

Gudstjenestens lydelige udtryk for kristentroen understreger, at evangeliets modtagelse i tro er en begivenhed, der forandrer mennesker og giver sig synlige og hørlige udtryk. Det er glæden over den modtagne retfærdiggørelse, der åbner sluserne, så man ikke kan lade være, men må give udtryk for glæden. Og til glædesudtryk svarer sang og musik.

SALMETEKSTER OG -MELODIER

Historisk set har denne menighedens glædesytring som svar på evangeliets befrielse af mennesker givet sig forskelligt, kulturbåret udtryk. Ofte ses parannelser mellem salmedigter og -komponist. I reformationsårhundredet opstår det skelsættende samarbejde mellem Martin Luther og Johann Walter. Et senere eksempel fra det tysksprogede område kunne være Paul Gerhardt og Johann Crüger.

I Danmark ses lignende forhold i 1800- og 1900-tallet. 1800-tallets store salmedigter – vel Danmarks største salmedigter – Grundtvig satte et musikalsk slagsmål i gang med sine salmer. Grundtvig gav i sine salmer udtryk for sin genopdagelse af menighedens konstitutive betydning for den kristne kirke, og hans salmer afstedkom en reel fornyelse af salmesangen. Denne fornyelse krævede – mente nogle – nye toner, mens andre gerne fastholdt den ældre tone, der byggede på den stive koral fra begyndelsen af 1800-tallet. Diskussionen fortsatte efter Grundtvigs død, ikke mindst på baggrund af det musikalske arbejde, som Thomas Laub påbegyndte i slutningen af 1800-tallet, og som medførte en ganske radikal kirkemusikalsk kursændring.

I en artikel i *Grundtvigstudier* 1952 skriver den store kender af dansk digtekunst og dansk kultur, professor, dr.phil. Arthur Arnholz, om melodierne til Grundtvigs salmer, og slutter:

Det har været maalet at vise den store, umusikalske, men sangkloge digters tre møder med musikken. Helt uden tragik er de ikke. Hvad kunne der ikke være sket, om han havde haft en jævnbyrdig samtidig eller selv havde kunnet raade og hjælpe? Nu blev det først til Vartovsangens glade kaos, som vi dog ikke kan mindes uden fornøjelse. Saa til den famlende kirkelige romance, hvorfra dog fine sange og viser stadig aander den sære hjertevarme fra "tiden selv". Og endelig til Laubs reformværk, som vi synes baade i kirkesalmen og i visen omsider forener Grundtvigteksterne med den musikalske storhed og dybde, de fortjener. Var det saa meningen med dem? vil den skeptiske spørge; er det ikke trods alt en eftertids toner? Grundtvig og Laub har gennem deres arbejde selv svaret, at kirkens sang altid er eet.⁵

Først med Laub forløses Grundtvig musikalsk, siger Arnholz. Først dér finder Grundtvig sin musikalske mage. Andre mener noget andet. Således

⁵ Arthur Arnholz i *Grundtvig-Studier* 1952, side 38. Udgivet af Grundtvig-Selskabet af 8. september 1947. Gyldendal 1952.

hævder organist Henrik Fibiger Nørfelt i bogen *"En ny Sang i Danas Mund"* fra 1983 det næsten modsatte synspunkt, idet han redegør for de melodivalg, der er blevet foretaget allerede i Grundtvigs egen tid, og herud fra formulerer tesen, at Grundtvig ønskede sin samtids melodier.⁶

Debatten om musikken bølger stadig og viser sig gang på gang at handle om andet og mere end musikalsk smag og æstetik. Den drejer sig om teologi. At det hænger sådan sammen understøttes af den iagttagelse, at der fra 1920'erne var et klart interesse og personsammenfald mellem den laubske kirkemusikalske bevægelse og den af dialektisk teologi prægede tidehvervske bevægelse.

Det senere 1900-tals sammenhæng mellem salmedigter og -komponist viser på lignende måde en form for arbejdsfordeling, idet bestemte teologiske positioner synes i overvejende grad at gå i samklang med bestemte melodiformer og musikalske stiltyper. Som to eksempler kan nævnes K. L. Aastrup/Bernhard Christensen og Hans Anker Jørgensen/Merete Wendler.

Den ganske klassiske danske salmedigter K.L.Aastrup, hvis salmer er kendetegnet ved at være knappe, men præcise i deres formuleringer, er således i overvejende grad sat sammen med melodier af klassisk orienterede komponister med Bernhard Christensen som den nok største bidragyder. Bernhard Christensen, der rent faktisk var med til at bringe jazzen til Danmark, er som salmekomponist fast forankret i en traditionel stil med inspiration fra og stiltroskab overfor Thomas Laub. Et eksempel på Aastrups og Christensens samarbejde i det digteriske og kompositoriske arbejde er salmen *"Hvad mener I om Kristus"*.

Salmedigter Hans Anker Jørgensen, der skriver fra 1970'erne og frem, er karakteriseret ved bl.a. et klart politisk engagement i sine salmer. Hans salmetekster har i overvejende grad melodier fra den mere rytmisk inspirerede musikstil med Merete Wendler som den største bidragyder. Et centralt eksempel fra deres samarbejde må være *"Du satte dig selv i de nederstes sted"*, hvor salmens teologi og melodien i sin stil har hentet inspiration fra samme verdensdel (befrielsesteologien med dens politiske engagement og melodien i latin stil – begge dele med tilknytning til Sydamerika).

På baggrund af sådanne observationer er det berettiget at tale om musikalske formers teologiske indhold. Form og indhold forbindes via associationen hos den lyttende og syngende, og det musikalske sprog er således på ingen måde uproduktivt i forhold til den teologiske formidling.

Associationerne har der været arbejdet med også fra de salmedigtere, der bevidst har valgt en fra ikke kirkelig brug kendt melodi til deres tekst. Johann Walter, der som Luthers huskomponist ellers nok forstod at skrive melodier selv, valgte en kendt forårs- og elskovssang til sit store digt:

⁶ Henrik Fibiger Nørfelt, *"En ny Sang i Danas Mund". En registrering og vurdering af melodivalget til N.F.S. Grundtvigs asalmer i Den danske Salmebog*. Haase 1983. Jævnfør hertil debatten i tidsskriftet *Hymnologiske Meddelelser* 13. årg., 1984, hefte 14, udgivet af Salmehistorisk Selskab, Institut for Kirkehistorie, Københavns Universitet.

”Hertzlich thut mich erfrewen”, en salme om den yderste dag og det evige liv. Det associative element er her kærligheden, sommerens lette, gode tid og – ikke at forglemme – glæden ved at synge en god melodi, som bærer ordene godt frem.

Musik skaber følelser gennem associationerne – derfor er netop den rette melodi til den salme, man har ønsket til kirkelige handlinger, af afgørende betydning. Mennesker bliver meget såret, hvis denne forventning skuffes. På den anden side må den fælles menighedssang bæres af andre teoretiske piller end den private smag og oplevelsestilknyttede følelse. Sammenstød mellem tilhængere af den gode smag uden følelsesfulde, romantiske melodier og den folkelige hang til netop disse melodiers brug præges ofte af manglende forståelse fra begge sider. Det er derfor vigtigt at arbejde et sprog frem, hvori man kan tale om melodiers kvalitet.

Gudstjenestedeltagerens engagement i det at synge med er afhængig af individuelle faktorer, f.eks. humør, stemmepragt, kendskab til melodien, veltilpashed i situationen, jf. den enkle konstatering af, at uden glæde går det ikke. Glæden kan imidlertid ikke være et krav, og troens kvalitet hos den enkelte måles ikke på stemmestyrke og kendskab til de valgte salmer. Salmesangen har også forberedende karakter til modtagelsen af evangeliets trøst og glæde og ikke kun svarkarakter. Gudstjenesten begynder med en salme, og salmerne står mellem de bibelske læsninger, og placeringen i sammenhængen kan lige såvel opfattes sådan, at salmen står *før* – *før* evangeliet, *før* epistelen – som *efter* disse.

LITURGISKE FORMER OG PÆDAGOGIK

Liturgik og religionspædagogik ligger traditionelt langt fra hinanden i det teologiske synsfelt. I sin artikel: ”Mere musik! Teologiske overvejelser om forholdet mellem liturgi, pædagogik og æstetik”⁷ trækker rektor for Teologisk pædagogisk center, Løgumkloster, Eberhard Harbsmeier, imidlertid de to praktisk-teologiske fag tæt sammen ud fra en påpegning af, at en gudstjenesteopfattelse, der udspringer af de reformatoriske grundsynspunkter, må have såvel historisk kontinuitet som pædagogisk effektivitet som rettesnor i forberedelse og udførelse.

Liturgien må i alle dele – både ord, musik, kropsbevægelser, rumindretning – tilrettelægges og forberedes på baggrund af den historiske sammenhæng og med hensyntagen til den pædagogiske virkning.

Liturgiske former skal være formålstjenlige, også derved, at der opbygges genkendelighed og sammenhæng fra gudstjeneste til gudstjeneste. Hertil svarer den religiøse dannelse, som opnås ved deltagelse i gudstjenesteliv og

⁷ Eberhard Harbsmeier, ”Mere musik! Teologiske overvejelser om forholdet mellem liturgi, pædagogik og æstetik”, i *Ordet og livet. Festskrift til Christian Thodberg*. Red: Carsten Bach-Nielsen, Troels Nørager og Peter Thyssen. Århus 1999.

kristne livsformer i det hele taget. Ligesom sprog indlæres som lyde, der passer i en bestemt sammenhæng, indlæres det religiøse sprog, før forståelsen kommer, og fortsat deltagelse i gudstjenesten er også et pædagogisk projekt til vedligeholdelse og udbyggelse af det religiøse sprog, herunder det sprog, der forstås ved hjælp af toner. Liturgisk dannelse er ”en slags sprogskole i symbolsk kommunikation”.⁸

Denne liturgiske dannelse er det såvel hjemmets som kirkens opgave at tage vare på. Gudstjenesten har den liturgiske dannelse som forudsætning og vedligeholder og udbygger denne dannelse. Fortrolighed er et godt, hjemligt udtryk for den indlevelse, som fremmer forståelsen.

UDFORDRINGEN TIL GUDSTJENESTENS FORM I FELTET EVANGELIET OG KULTUREN

Vi holder offentlige gudstjenester. Gudstjenesten er også et kulturfænomen, et udtryk for, at ordet bliver kød og tager bolig iblandt os. Forholdet mellem kristendom og kultur er derfor et vigtigt aspekt for selve gudstjenestens form.

Bibelsk er det forkyndelsens idé og mening at være i det offentlige rum. At være ”på torvet”, hvor mennesker mødes, og tale ind i den på ethvert sted givne kultur – som med- eller modspiller.

Den kristne menigheds gudstjeneste må være i spændingsfeltet mellem det private og det offentlige. Gudstjenestens form dannes i stadig kritisk dialog med kulturen, som er det vilkår, vi alle lever i. Kultkritikken møder gudstjenesten udefra med et krav om forståelighed på kulturens betingelser. Men kritikken peger også den anden vej – indefra gudstjenesten og ud på de mange andre former for gudsdyrkelse, som finder sted i samfundet, såvel indenfor andre religioner som de sekulære dyrkelser af sport, kunstneriske begivenheder, politik, underholdning etc., jf. Martin Luthers forklaring i den store katekismus til det første bud: ”det, dit hjerte hænger ved, og som du forlader dig på, er egentlig din Gud”. Den kristne gudstjeneste leverer en stadig kultkritik ved at forkynde én vej og én sandhed, men må tilsvarende lade sig udfordre til stadig at have sit missionariske, udadvendte formål for øje. Hvis sangen forstummer – hvordan skal så, som Martin Luther sagde i sit forord til salmebogen, ”andre høre evangeliet og komme til det”?

GUDSTJENESTEN SOM LEG

En leg leger man ikke alene, men sammen. Sådan forstået er gudstjenesten at ligne ved en leg, forbundet af ældgamle spilleregler og former og på den baggrund åben overfor nye udviklinger.

⁸ Anførte artikel, side 239.

Man skal kende spillereglerne, hvis man vil forny legen. Derfor er den centrale opgave i liturgisk arbejde i teologi og musik en produktiv omgang med de givne spilleregler i den enhed, som gudstjenesten fremstiller.

Samvirket mellem musik og teologi skal ikke tjene til æstetisering og formdyrkelse for formens skyld, men tjene til at gøre gudstjenesten flersproget. Kommunikationen i gudstjenesten på det vandrette menneske-menneske plan skal anvende så mange tegnsprog, som muligt er indenfor de rammer, som sættes af den historiske kontinuitet og den pædagogiske effektivitet. Till fremme heraf skal samtalen mellem musik og teologi, organist og præst tjene.

Summary

The divine service communicates with signs—and symbols in particular. The vertical communication from God to human beings gives rise to the horizontal one from person to person in the language of the service.

Service communication is characterized by the sending and receiving of signs. Priest and church musicians must together choose the communicative signs and assess their effect in the continuing liturgic understanding of the congregation.

In 1996 *Forum Musik-Teologi* was formed in Denmark for discussions between priests and church musicians. The discussions were to have their starting-point in an overall conception of the preaching of the Word in all aspects, also musical ones. The first meeting in April 1997 bore the heading “Music, Theology and Culture—What Do They Have in Common?”. The following annual meetings have had these themes: “The Language of the Church”, “The Place of the Church Choir in the Service”, “Can Time Be Heard?”, and “Art in Church/The Musical Action of the Year 2000 Fund”.

Four working parties form part of the activity in the *Forum*:

1. On the different qualities of hymn melodies—musically and theologically.
2. The divine service in musical shape.
3. Biblical poetry and prose in musical settings to be used in divine service.
4. Art and church.

The author links to the above reflections on the concept of time and divine service, reflections on the congregation’s mutual praise as a sign of the reception of the gift of faith, reflections on the interplay between text and music in hymns, reflections on the need of liturgic pedagogics, and reflections on divine service as a cultural phenomenon and as a game.

The co-operation between music and theology does not aim at the aestheticizing of the forms of the divine service but at making service multilingual: communication in divine service on the horizontal person-to-person area shall use as many sign languages as possible within the frames set by historical continuity and pedagogical efficiency.